

Ona Tījūnėlienė

EDUKACINĖS KOMISIJOS VEIKLOS IR JOS PALIKIMO PATAISŲ DEMOKRATINĖ LINKMĖ – MEILĖS LUKŠIENĖS MOKSLINIŲ TYRIMŲ OBJEKTAS

Anotacija. Straipsnyje atskleidžiamos M. Lukšienės nuostatos į švietimo istoriją kaip į kultūros istorijos dalį. Aptariama, kokius Edukacinės komisijos, sietinos su švietimo reformų pradžia, kaitos veiksniai (1773 m.) atskleidžia mokslininkė. Parodoma, kad M. Lukšienė tirtuose šaltiniuose įžvelgė, jog Edukacinės komisijos nužymėtos švietimo krypties laikėsi Vilniaus universitetas, atskiri švietėjai, bet ne visos pažangios iniciatyvos buvo įgyvendintos praktikoje. XIX a. pirmajame ketvirtyje radikaliosi universiteto žmonės kritikavo švietimo trūkumus, teikė pasiūlymus Edukacinei komisijai ir Universitetui, kaip peržengti įsitvirtinusių luomiškumą, aktyvino subkultūrų socialinės dominantės kaitą. Atskleidžiama M. Lukšienės nuomonė apie universiteto žmonių parengtus projektus, kurie vienaip ar kitaip siejosi su švietimo demokratėjimu ir jį skatino.

Esminiai žodžiai: Meilė Lukšienė, Edukacinė komisija, demokratinė švietimo linkmė, kultūra, ugdymas.

Įvadas

Sunkiais sovietmečio fizinių ir dvasinių represijų metais persekiojama už tiesos žodį, netekusi teisės dirbti pašauktojoje mokslo srityje, M. Lukšienė nepalūžo, oriai atsilaikė prieš likimo jai mestus iššūkius. Skaitant knygą *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė* (1985), atrodo, kad autorė joje apibūdina savo dvasinę būseną, išgyventą tuo sunkiu laikotarpiu: „Suvokęs pats save individas gali būti laisvas savo viduje ir tą laisvę jis vertina labiau už viską“ [6, p. 103]. Be minėtosios knygos, kiti neįkainojamos vertės darbai [knyga *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje* (1970); daugelis straipsnių], kuriuose ji atskleidžia XVIII a. pabaigos ir XIX a. pirmosios pusės Lietuvos švietimo būklę, demokratinės minties raidą ir ją lėmusius veiksniai, rodo, kad rašydama juos mokslininkė tarsi ėjo ir į išorinės laisvės dieną, tikėjo, kad ji išauš.

Minimasis istorinis laikotarpis domino ne vieną mokslininką. Lietuvoje švietimo sistemas kūrusių ir reformas vykdžiusių institucijų veiklą tyrinėjo A. Šidlauskas [12; 13; 14], J. Račkauskas [10]; švietėjų idėjas ir jų sklaidą – B. Genzelis [2]; kultūros, do-

rovės, asmenybės problemas – H. Kobeckaitė [3] ir kt. M. Lukšienė Edukacinės komisijos veiklą ir jos pataisas tyrinėjo ir vertino XVIII a. antrojoje pusėje ir XIX a. pirmajame ketvirtyje Europoje ir Lietuvoje besikeičiančių tradicinių liaudies kultūrų plėtojimosi, kintančių švietimo sistemų, ligi tol tarnavusių aukštesniems visuomenės sluoksniams, visų socialinių, kultūrinių, politinių aplinkybių, švietėjiškų, romantizmo idėjų sklaidos ir įtakos Lietuvos švietimui glaudžioje vienovėje.

Taigi šio **tyrimo problema** – Edukacinės komisijos veiklos ir jos palikimo pataisų demokratinės linkmės interpretacija Meilės Lukšienės moksliniuose darbuose.

Tyrimo objektas – Edukacinės komisijos veikla ir jos palikimas.

Tyrimo tikslas – atskleisti Edukacinės komisijos veiklos ir jos palikimo pataisų demokratinės linkmės interpretaciją Meilės Lukšienės moksliniuose darbuose.

Tyrimo metodai: analizės, žodinio aprašymo, apibendrinimo, abstrakcijos [11].

M. Lukšienė, vertindama Edukacinės komisijos veiklą ir jos palikimo pataisas, **laikosi šių teorinių nuostatų:**

1. Kiekviena švietimo istorija sudaro kultūros istorijos dalį.
2. Nuo J. Herderio laikų į kultūrą nebežiūrima kaip į vientisą ir palaipsniui viena kryptimi besivystantį reiškinį, o kalbama apie įvairių žmonių junginių kultūras: atskirų kontinentų, atskirų tautų ir net mažesnių socialinių junginių kultūras. Kultūros gali plėtotis savitu keliu. Kultūriniai kontaktai arba stimuliuoja kitos kultūros elementus, arba – slopina [7, p. 6].
3. Žmogus yra kultūrinio proceso ir kartu auklėjimo produktas. Pedagogikos uždavinys – suvokti ir valdyti šį procesą. Todėl reikia nusimanyti apie dėsnius, viešpatuojančius mikroindivido pasaulyje ir makrokultūros, t. y. aplinkos, pasaulyje, kurio nedidelę dalį sudaro ir pati pedagogika.
4. Žmogus yra kultūros subjektas ir objektas. Nuo žmogaus pasirengimo kultūrai priklauso kultūros augimas; ir atvirkščiai, nuo turimos kultū-

ros, jos vertybių atrankos bei akcentų ugdyme priklauso asmenybės vertybinės orientacijos. Vadinas, nevalia sutrikdyti nei vidinės asmenybės, nei kultūros struktūros bei dėsnių – abi jas reikia puoselėti ir ugdyti.

5. Svarbu tirti ir pažinti asmenybės bei kultūros sąveikos dėsnius. Moksliniuose sprendimuose pasitaiko daug subjektyvumo ir intuityvumo. Tai mūsų epochos problemos. „Jos neišsprendžiamos konkrečiose kultūrose giliau neišsiaiškinus istorinio jų kelio ligi pat mūsų laikų“, – teigia mokslininkė, pabrėždama istorinių tyrinėjimų reikšmę visaverčiam problemos supratimui ir jos sprendimui [6, p. 4].

Autorė, spręsdama problemą, **rėmėsi įvairiais šaltiniais**: Lietuvos istorikų ir filosofų darbais, tiesiogiai su tiriamąja problema susijusiais dvasinės kultūros istorijai skirtais veikalais; lietuvių literatūros istorija; prieinamais archyviniais šaltiniais (Edukacinės komisijos, mokyklų dokumentacija, laiškais, mokyklų vizitacijų aktais, lenkų mokslininkų darbais bei archyviniais dokumentais).

1. M. Lukšienė apie Edukacinės komisijos veiklą XVIII a. antrojoje pusėje

M. Lukšienės knygos nukelia skaitytoją į valstybiniu ir nacionaliniu atžvilgiu nevienalytę Feodalinę Respubliką, kurią sudarė Lenkija ir savo valstybines tradicijas turėjusi Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (toliau – LDK). Feodalinėje Lietuvos ir Lenkijos Respublikoje bendrąją kultūrą sudarė trys socialinės subkultūros, atitinkančios tris pagrindinius luomus: bajorų, miestiečių ir valstiečių. Ilgainiui bajorų luominiai interesai stebė Lietuvos bajorų valstybinio ir kultūrinio atskirumo pojūtį, bet šis pojūtis neišnyko nė XVIII a. antrojoje pusėje. Atotrūkis tarp bajoriškosios ir valstietiškosios kultūros buvo ne vien socialinio, bet ir nacionalinio pobūdžio.

Svarbia priežastimi, reikalavusia Feodalinėje Respublikoje skubiai spręsti švietimo klausimus, mokslininkė įvardijo 1773 m. Jėzuitų ordino panaikinimą. Ordinui nustojus veikti buvo uždaryta ir daugelis Feodalinės Respublikos vidurinių mokyklų – kolegijų. Taigi tais pačiais metais įsteigta Lietuvai ir Lenkijai bendra švietimo institucija – Abiejų tautų edukacinė komisija, netrukus pradėta vadinti Tautos edukacinė komisija (lenkiškai – *Komisja Edukacji Narodowej*). Lietuvių istoriografijoje įsitvirtino Edukacinės komisijos pavadinimas.

M. Lukšienė buvo gerai susipažinusi su mokyklų reformų Europos šalyse projektais, svarstė jų įtaką Edukacinės komisijos veiklai (Prūsijos, Austrijos, Portugalijos, Prancūzijos). Mokslininkės nuomone,

didžiausią įtaką Lietuvai darė prancūzų patirtis. Sistemos autoriai buvo teisininkai, politikai R. la Šalotė (*la Chalotais*) ir B. Rolanas (*Rolland*), kuriems rūpėjo supasaulietinti ir suvalstybinti mokyklą. Kadangi pirmasis Edukacinės komisijos pirmininkas I. Masalskis gerai pažino prancūzų kultūrinį gyvenimą, jo pirmininkavimo Edukacinei komisijai metais daugiausia remtasi prancūzų idėjomis [6, p. 58]. Tačiau Edukacinės komisijos veikloje atsispindėjo daugelis feodalinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės gyvenimo bruožų.

Komisijos sudarymo principą M. Lukšienė turėjo pagrindą pavadinti autoritariniu. Komisiją sudarė 12 karaliaus skiriamų komisarų (1776). Iš pirmininkų atleidus I. Masalskį, iki Komisijos veiklos pabaigos pirmininkavo karaliaus brolis vyskupas Mykolas Poniatovskis. „Taigi visą laiką vyravo karaliaus vykdomoji partija. Šitai atitiko to meto reformos šalininkų tendenciją tarp kita ko stiprinti monarcho vykdomąją valdžią. Vadinas, tik iš dalies galima sutikti su istoriografijoje apie Edukacinę komisiją pasitaikančią nuomonę, kad pagrindinį švietimo sistemos originalumą sudaręs „rinkimo ir autonomijos principas, kuris viešpatavo visuose akademiniuose laipsniuose“ [6, p. 59].

M. Lukšienės tyrimai patvirtina, kad autonomiškumo ir renkamumo principai negaliojo ne tik parenkant komisijos narius, bet ir iškilus tradiciniam valstybės dvilypumo klausimui. Mokslininkė pateikia konkrečių pavyzdžių:

- LDK teritorijoje ir Lenkijoje mokyklų buvo maždaug po lygiai, tačiau pajamos skyrėsi: LDK jos buvo didesnės (1781 m. LDK – 655 004 auksinų, o Lenkijoje – 618 687 auksinų), tačiau išlaidos Lietuvai buvo mažesnės. Tai kėlė LDK bajorų nepasitenkinimą – 1789 m. LDK atstovas Seime teigė, kad Lietuvoje veikiančioms mokykloms išleidžiama tik trečdalis pajamų;
- 1781 m. Varšuvos ir Vilniaus mokyklų rektorių suvažiavimams buvo pateiktas svarstyti Edukacinės komisijos nuostatų projektas. Antrą dieną Lenkijos mokyklų rektoriai jį aptarė su karaliumi, o trečią dieną vieningai priėmė. M. Lukšienė abejoja, ar to laikotarpio ryšių galimybės leido taip greitai Varšuvoje posėdžiavusiesiems susisiekti su vilniškiais ir ar buvo išklausyta jų nuomonė;
- be to, Komisija Varšuvoje sudarydavo mokyklų vizitavimo instrukcijas ir ligi 1874 m. nurodydavo, ką kurioje mokykloje tikrinti.

Taigi „centralizavimo tendencijos buvo palyginti stiprios (jas iš dalies turėjo diktuoti reformos diegimo laikotarpio būtinumai), ypač pabrėžiama, kad

reikia naikinti bet kurį uniiją sudarančių valstybių atskirumą“ [6, p. 60].

Žemesnės švietimo administravimo grandys labiau laikėsi autonomiškumo ir renkamumo principo. Edukacinei komisijai atsiskaitantys Vilniaus ir Krokuvos universitetai, vykdydami mokyklų administravimą, atliko ir mokslo bei mokymo funkcijas.

Autorė rašo ir apie kitas vertingas, pažangias iniciatyvas, bet ne visos sulaukė palaikymo. Astronomijos profesorius M. Počobutas siūlė Vilniuje steigti akademiją, kurioje dirbtų ne iš užsienio pakviestieji, bet vietiniai mokslo žmonės, rūpintųsi mokslo kūriniu bei populiarinimu. M. Lukšienė šiame siūlyme įžvelgia pozityvią prasmę; „Šis projektas tartum kelia mintį šalia universitetui skiriamų trijų funkcijų dar turėti atskirą mokslo kuriamąjį židinį. Sumanymas nebuvo įgyvendintas, bet jis įdomus ugdymo idėjų istorijoje“ [6, p. 60].

Iš Prancūzijos pakviestas fiziokratas S. P. Diu-ponas de Nemūras siūlė sukurti švietimo sistemą su aukščiausiu universitetams vadovaujančiu organu – akademija. Pasiūlymo atsisakyta. Priimtas kitoks sprendimas – buvo įkurta Vadovėlių leidimo draugija (lenkiškai – „Towarzystwo do ksiąg elementarnych“). Draugijai pavesta leisti mokykloms vadovėlius lenkų kalba (jokia kita kalba neišėjo nė vienas vadovėlis) ir konsultuoti komisiją pedagoginiais klausimais. Tam tikslui pasikviesta išsimokslinusių, neaukštos kilmės, nuo Komisijoje esančių didikų politiškai priklausomų žmonių: „Tai buvo dar vienas švietimo centralizavimo būdas visai net ir formaliai neatsižvelgiant į LDK skirtingus poreikius“ [6, p. 60].

Mokyklų sistema. Ji buvo sudaryta remiantis feodalinę sistemą: mokyklų pakopos buvo pavaldžios vienos kitoms. Aukštosios mokyklos jurisdikcijai priklausė vidurinės mokyklos ir jų mokytojai; vidurinės mokyklos su universitetu ryšius palaikė ne tik administraciniu požiūriu – mokyklų vedėjai gaudavo ir kitokių patarimų bei paramos. Vidurinių ir pradinių mokyklų ryšiai nebuvo tokie stiprūs, kaip universiteto bei vidurinių mokyklų: trūko tradicijų, kadru, lėšų papilinėms mokykloms, trukdė luominiai barjerai, požiūris į liaudies žmogų. Papilinėms mokyklomis susidomėdavo tik tada, kai pasiekdavo informacija, kad jos nepaiso mokymo turinio apimtys, t. y. kai mėgindavo lygiuotis su vidurinių mokyklų pirmosiomis klasėmis. Teoriškai visų laipsnių mokyklose nebuvo luominių ir tikybinių skirtumų. Tai mokslininkė pavadina dideliu pranašumu.

Bendrieji ugdymo pagrindai Edukacinės komisijos nuostatuose. M. Lukšienė teigiamai vertina naujus ir pažangius jų elementus:

- ugdymo pagrindas – natūralioji pedagogika; pabrėžiamas glaudus žmogaus fizinio ir dvasinio vystymosi ryšys, patariama atsižvelgti į natūralų brendimą, nei skubinti, nei vėlinti vaiko lavinimo; neslopinti aktyvumo fizinėmis ir žodinėmis bausmėmis; vengti verbalizmo, mąstymo ugdymui panaudoti analitinį metodą;
- XV Nuostatų skyriuje aptariant ugdymo metodo kryptį, mokytojui rekomenduojama kiek įmanoma laikytis tokio dėsnio – nepradėti nuo bendrųjų dalykų ar pasakymų pereinant prie atskirų, nuo sunkesnių – prie lengvesnių, nuo abstrakčių minčių prie pojūčių pagaunamų dalykų. Pažinimo teorija grindžiama sensualizmu [6, p. 62].

Ne mažiau teigiamai M. Lukšienė vertina Edukacinės komisijos dėmesį subjektyviajam ugdymo komponentui – mokytojui, kuriam G. Piramovičiaus parengtose rekomendacijose „Mokytojo priedermės papilinėse mokyklose ir būdai joms atlikti“ (1787) keliami modernūs reikalavimai: mokytojas privalo turėti profesiją atitinkančias moralines, intelektualines savybes, gerai suvokti naujosios metodikos esmę. M. Lukšienė nepritaria G. Piramovičiaus pragmatiniam darbo, kaip ugdomosios veiklos, interpretavimui: bajoro uždavinys buvo – organizuoti ir prižiūrėti kitų darbą, pažinti, „kiek iš prigimties jiems lygių žmonių darbo ir triušo kaštuoja reikalingi ir patogūs daiktai <...> ir kad pats darbas yra vertas uždario ir naudos“ [6, p. 62]. „Tačiau tik retais atvejais darbas kaip dorovinė vertybė laikomas kiekvieno žmogaus prievole, – tai visai naujos visuomeninės struktūros samprata“ [ten pat, p. 63]. Tokį pavyzdį mokslininkė randa viename mokyklų vizitacijos dokumente: veiklumas čia suprantamas dar ir kaip prigimtine žmogaus savybė: „Geram auklėtojui dera neleisti vaikams būti neveikliems. Darbas įgimtas žmogui, o poilsis tinka naudotis tikrai atsikvėpti nuo darbo... <...> tegul jūsų vaikai nepasikliauja tarnais ir samdiniais, tegu jų pagalba naudojasi tik tais atvejais, kai patys nepajėgia ko pasidaryti“ [ten pat, p. 63].

Autorė išryškino, kad ne visos idealioju lygmeniu suformuluotos švietimo idėjos buvo įgyvendinamos – trukdė neparengta dirva, lėta naujoviškai dirbti parengtų mokytojų kaita, stiprią opoziciją sudarė konservatyvūs bajorai, po 1890 m. vis labiau reikalavę grąžinti jėzuitų mokyklas.

Mokslininkė atskleidė ir su mokymo metodo kryptimi susijusius prieštaravimus. Dokumentuose numatyta skatinti mokinių mąstymą, bet mokymas buvo organizuojamas senoviškai: menką vaidmenį pedagoginiu požiūriu vaidino nepasirengę mokinių prižiūrėtojai paskirti aukštesniųjų klasių moki-

niai; tebesilaikoma senosios tradicijos – suskirstyti mokinio darbo dieną taip, kad dažnai kartodamas medžiagą atmintinai ją įsimintų; nebuvo skiriama pakankamai laiko savarankiškam darbui. Pasiiekti aukštesnės mokymosi kokybės trukdė neapibrėžtas mokinių skaičius klasėse (mokėsi iki 100 mokinių) ir jų amžius (jis įvairavo nuo 6 iki 26 metų).

Edukacinės komisijos keliama švietimo tikslai. Pagrindiniai buvo šie: suvalstybinti mokyklą, supasaulietinti ir padaryti ją tautine. Mokslininkė teigia, kad pirmojo uždavinio pasiekti nepavyko: paprinės mokyklos finansškai ir administraciniu požiūriu liko priklausomos nuo Katalikų Bažnyčios. Mokyklos pasaulietinimas vyko dviem kryptimis:

- buvo plečiamas švietėjiškas, mokslinis pasaulio supratimas. Gamtos ir tikslieji mokslai jau formavo naujus metodologinius pasaulio suvokimo pagrindus;
- pasaulietinis dorovės supratimas, grindžiamas visuomeninės sutarties ir abipusės naudos principais. Individualybės ir kolektyvo santykis sprendžiamas paisant bajorijos tradicijų.

Trečiojo uždavinio sprendimą diktavo reali situacija – reikėjo gelbėti žlungančią feodalinę bajorų valstybę, per švietimą sukurti naują naciją. Toks nurodymas vaivadinėms mokykloms buvo įteisintas dar reformos pradžioje 1774 m.: „Tegu vaikai pažįsta žemę, kuri juos peni ir nešioja, namus, kuriuose gyvena, duoną, kurią valgo“ [6, p. 61]. 1783 m. *Nuostatų* pratarinėje buvo pabrėžiama, kad visam bajorų jaunimui reikia suteikti vienodą auklėjimą ir lavinimą. Apie paprines mokyklas buvo sakoma kitaip – jų tikslas „šviesti liaudį, mokyti ją tikybos, jos luomo pareigų, darbų ir pramonės“ [ten pat, p. 61]. Į mokymo turinį įtrauktas naujas pasaulietinės dorovės ir papročių kursas, tautų teisės, kai kurie gamtos ir tikslųjų mokslų dalykai. Humanitariniai mokslai papildyti naujomis istorijos ir geografijos žiniomis; iškeltas uždavinys per lotynų kalbos pamokas mokyti lenkų kalbos gramatikos ir rašybos. Naujasis mokymo turinys buvo skirtas bajorui ir turėjo skiepyti jaunimui tautiškumą bei pilietiškumą. Pradinė mokykla buvo utilitarinės-praktinės krypties. M. Lukšienė taip suprantamą mokyklą paskirtį rado aiškinant ir lenkų istoriografijoje. Ji cituoja lenkų autorę K. Bartnicką, patvirtinančią, kad patriotizmas buvo suprantamas luomiškai: „Pilietis bajoras – tai politikas, organizatorius, valdininkas, mokytojas, karys, teisininkas, dvaro savininkas ir administratorius; pilietis valstietis ar amatininkas – tai pirmiausia visiems geras, klusnus, drausmingas ir sveikas darbininkas, pavaldus bajorui“ [ten pat, p. 62].

M. Lukšienė atskleidžia, kad nacionalinės mokyklos idėją buvo sunkiausia įgyvendinti: „Ji turėjo remtis ne tik gimtąja dėstomąja kalba, bet ir nacionaline kultūra. Mokykla taip pat turėjo kultūriškai integruoti visą valstybę, padaryti ją nacionaliniu atžvilgiu vienalytę. Nors tautos sąvokai jau priklausė ne vien bajorai, tačiau praktiškai visų pirma buvo siekta nacionaliniu atžvilgiu vienalyčio, visuomeniškai užangažuoto jų luomo, kurį jungtų lenkų kalba ir kultūra. To meto Feodalinę Respubliką sudarančių įvairių tautų liaudis visai neminima. O vien Lietuvai reiškiama jausmai buvo laikomi „provinciniu patriotizmu“ [ten pat, p. 64]. Šią mintį autorė grindžia vieno iš pagrindinių Edukacinės komisijos ideologo Hugo Kolontajaus pasisakymu, kad šalia slaviškos-lenkiškos kalbos Respublikoje dar esanti nesuprantama lietuvių kalba – senųjų skitų ir kalbų mišinys: „Valdžios pareiga kalbų <...> skirtumus mažinti, įvairius dialektus suartinti, neslaviškas kalbas naikinti ar bent priversti prie tokios būklės, kad kiekvienas ryšius su valdžia palaikytų lenkiškai“ [ten pat, p. 64].

Požiūris į gyvosios kalbos vietą reformos metu nebuvo nusistovėjęs. Autorė pristato akademijos rektoriaus M. Počobuto nuomonę – jis laikėsi Europos senosios mokslo tradicijos ir nepritare, kad lotynų kalbą moksle pakeistų lenkų kalba, net netikėjo, kad esamomis sąlygomis pastaroji liktų gyva: „Tegul daro, ką nori, bet lenkų kalbos neišsaugos. Svetimųjų interesas ir dvarininkijos ekonominiai ir politiniai poreikiai ilgainiui ją sužlugdys“ [ten pat, p. 65]. Savo nuomonę jis grindžia istorine žmonijos patirtimi: „Didelės ir labai mokslingos kalbos, graikų ir lotynų, o net ir mūsų lietuvių sužlugo, nekalbant apie senąsias, pvz., chaldėjų, egiptiečių ir kt.“ [ten pat, p. 65]. Edukacinė komisija kėlė gyvosios kalbos reikšmę tautos egzistavimui, tačiau į lietuvių, baltarusių, ukrainiečių kalbas buvo įsitvirtinęs luominis požiūris, gilėjo denacionalizavimas.

Po 1792 m. Targovicoje, Jakaterinai globojant, reformų priešininkams sudarius konfederaciją, atsirado atskira Lietuvos edukacinė komisija, bet jos veikla nutrūko prasidėjus antrajam Feodalinės Respublikos padalijimui. Žlugus feodalinei valstybei 1797 m. įsteigta Lietuvos edukacinė komisija, priklausoma nuo caro valdžios atstovo – gubernatoriaus. Mokyklų sistema liko ta pati, susilpnėjo tik finansinė bazė; daugelis vidurinių mokyklų grįžo vienuoliams. M. Lukšienė pabrėžia, kad šis laikotarpis sudarė sąlygas sustiprėti švietimo sistemoje reakciniams elementams:

- pagrindinis uždavinys buvo rūpintis, kad viešojo ugdymo pagrindus sudarytų dorovė ir geras elgesys; oficialiuose nurodymuose išnyko pilie-

tiškumo ir tėvynės meilės akcentai, mokytojams nurodyta diegti jaunimui tvirtus religijos pagrindus, ištikimybę monarchui; buvo net siūloma tikrinti visų privačių mokytojų politinius ir religinius įsitikinimus;

- nuo Lenkijos atsiskyrusi naujoji komisija nacionalinį klausimą sprendė senoviškai: gimtosios kalbos ir tautos sampratą paliko tokią pačią kaip ir Abiejų tautų edukacinė komisija; galiojo senosios komisijos nuostatų skyriai apie mokymo turinį, vadovėlius, metodus; labiau akcentuota tikyba, dorovė ir lotynų kalba. Sulėtėjo mokyklos pasaulėjimas;
- caro valdžia Lietuvos mokykloje įžiūrėjo abso-
liutinei monarchijai pavojingų elementų. Rusijos mokyklų kūrimo komisija siekė suvienodinti naujai prijungtų žemių ir Rusijos mokyklų skirtumus, piktinosi istorijos vadovėliais, ypač Stroinovskio „Prigimtinės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinės teisės mokslo“ vadovėliu, kuriame akcentuojama, kad įstatymų leidžiamoji galia glūdi tautoje, nuo jos priklauso ir jai skirta.

M. Lukšienė daro išvadą, kad Lietuvos edukacinė komisija veikė sunkiu pereinamuoju laikotarpiu, bet stengėsi išlaikyti buvusį vidurinių mokyklų skaičių, skatino steigti parapines. Mokslininkė patikslino kai kuriuose šaltiniuose skelbtus duomenis, kad parapinės mokyklos Lietuvoje visai sunyko Tačiau iš tikrųjų, palyginti 1782 ir 1801–1804 m., sumažėjo tik devyniomis [ten pat, p. 67].

XVIII a. antrojoje pusėje kintantys socialiniai bei kultūriniai veiksniai Lietuvoje kita linkme kreipė ir ugdymą. Mažinamas kultūrinis atstumas tarp elito ir vidutiniojo bei smulkiojo bajoro. Švietimo reformos linkmė – pasaulėjimas ir autoritariškumas. Gausėja pasaulietinės, profesinės inteligentijos. Jau vertinamas išsimokslinimas, „padedantis prilygti gimimo suteiktai aukštesnei socialinei padėčiai“ [ten pat, p. 90]. Švietimu ypač ima naudotis žemesnysis bajorų sluoksniš. „Tačiau šiuo laikotarpiu dar absoliučiai vyrauja bajoriška kultūra. Liaudies dvasinės kultūros vertė vos pastebima“ [ten pat, p. 90]. Lenkų nacijos integravimui pasitelkiami aukštesnieji mokyklos laipsniai. Lietuvių liaudies socialiniai ir nacionaliniai interesai neatitiko bendrųjų feodalinės Respublikos švietimo reformatorių tikslų, o Lietuvos pedagoginėje visuomenėje juos pakreipti kita linkme tuo laikotarpiu dar nebuvo realios jėgos. Vis dėlto XVIII a. pabaigą mokslininkė pavadina lietuvių tautos akumuliavimosi laikotarpiu prieš žengiant į naują kultūros raidos pakopą [ten pat, p. 90].

2. Edukacinės komisijos veiklos tęstinumas ir pataisos XIX a. pradžioje

Procesų aplinkybės ir veiksniai. Tęsdama Edukacinės komisijos veiklos, jos pataisų tyrimą, M. Lukšienė charakterizuoja vykstančių procesų aplinkybes. Pirmiausia mini nacionalinį išsivaiduojamąjį judėjimą: „Ten, kur nacionalinis judėjimas toli pažengęs, pabrėžiamas nacijos dvasinės kultūros įvairių sričių – dorovės, meno ir mokslo – tarpusavio ryšys, jos integralumas, ieškoma bendro visų sričių vardiklio – nacionalumo. Tokioje fazėje itin rūpinamasi ugdymu“ [6, p. 93]. Tuo atžvilgiu pačioje Lenkijoje telkdama lenkų tautą Edukacinė komisija atliko reikšmingą vaidmenį. To siekė ir Vilniaus universiteto prižiūrima mokyklų sistema. Vienijimo ir vienijimosi dvasia stiprino lenkų jaunimo individualybės savimonę. Plebėjiškos kilmės moksleivių ir šviesuomenės individualybės savimonę slopino pati socialinės visuomenės sandara.

Komplikuotu procesu M. Lukšienė pavadino Lietuvoje besiformuojančią tautos individualybės sampratą, jos dvasinės kultūros pobūdį. Savo nuomonę pagrindžia realia situacija ir laikydamasi mokslinės nuostatos, kad tautą sudaro ne tik viena teritorija-valstybė, visų luomų žmonės, bet ir bendra kalba bei dvasinė kultūra. Taigi, pasak autorės, turėjo išsiskirti etnografinės tautos ribos, spręstis kalbos klausimas ir labai paini dvasinės kultūros problema. Ligi XIX a. socialinių sluoksnių kultūrų hierarchijoje absoliučiai vyravo bajoriška kultūra, susijusi su Lenkija. Vykstant naujiems procesams, svaresnė darosi valstietiškoji kultūra. Jau kilo liaudies kultūros vertės suvokimas. Didelę reikšmę turėjo bendras visų sluoksnių švietimo lygis, inteligentijos profesinė sudėtis, kultūros veikėjų išsilavinimas, gebėjimas nutuokti, kad kultūra – integralus reiškinys. XIX a. pirmajame ketvirtyje Vilniaus universitetas išleido plataus akiračio kultūros proceso veikėjus: S. Stanevičių, S. Daukantą, M. Valančių, J. Pabrėžą, J. Pliauterį ir kt. Jie suvokė, kad nacionalinė kultūra turi būti įvairi. Sėkmingiau plėtojosi dialogas su pažangiais bajoriškos kultūros atstovais K. Kontrimu, I. Onacevičiumi ir kt. Šiomis sudėtingomis aplinkybėmis sudėtingi buvo ir ugdomieji veiksniai bei jų poveikis. Didėjo reikalavimai lietuviškos mokyklos modeliui, formavosi nauji asmenybės bruožai, kito vidinių ir išorinių konfliktų pobūdis.

M. Lukšienė to meto Europoje, be nacionalinių švietimo sistemų, išvėlgė didelį romantizmo srovės vaidmenį nacionalinių kultūrų integracijai. Romantizmas išreiškė ir naują asmenybės sampratą kryptį – ne skaidymo, analizės, o jungimo, sintetinio. Žmogus jau suvokiamas kaip visuma. Iškeliamas

kūrybiškumas, originalumas, nepakartojamumas, išskirtinumas. „Romantizmo epochoje, ypač mene, išauga asmenybės kaip autonominio visuomenės nario samprata, o imant visą pasaulį, lygiai tokia pat nepakartojama individualybė gali būt ir tauta. Ieškant išskirtinumo, susidaro asmenybės-genijaus kultas ir iškyla tautos istorinės misijos idėja. Aukščiausia asmenybės genijaus savirealizavimo forma – savosios tautos „dvasios“ ir misijos suvokimas bei išreiškimas. Toks romantizmo epochos klimatas veikė ir Lietuvą, ypač Vilniaus universiteto jaunimą“ [6, p. 94].

Edukacinės komisijos palikimo pataisus. Po 1803 m. reformos mokyklų sistema liko universitetinė: aukštoji mokykla buvo pagrindinis mokyklų administravimo ir pedagoginio vadovavimo organas. Vilniaus universitete reiškėsi nevienodos ugdymo teorinės linkmės: švietėjiškoji ugdymo kryptis, neohelenistinės ugdymo tendencijos, tačiau universitetas nuosekliai laikėsi Edukacinės komisijos nužymėtos krypties. Komisijos iškeltas valstybingumo bei patriotizmo ugdymo uždavinys tapo sudėtingesnis: valstybingumo sąvoka oficialiuose dokumentuose ir besimokančio jaunimo bei mokytojų sąmonėje nebebuvo adekvati; stiprėjant nacionaliniam judėjimui, tautos ir valstybės, tautos ir valdančiojo luomo (bajorų) sąvokos nesutapo; aktyviau imama domėtis nacionaline specifika. Edukacinės komisijos tradicijos šiuo atžvilgiu nebuvo nuosekliai laikomasi. Universitete išsiskyrė dvi žmonių grupės: vieną grupę sudariusieji broliai J. ir A. Sniadeckiai, J. Chodzka, T. Čackis iš esmės laikėsi bajoriškų pozicijų, stengėsi tobulinti senąją švietimo sistemą; antrajai – radikalų socialinių pažiūrų ir giliai įaugusių į LDK kultūrą – žmonių grupei priklausė K. Bogušas, K. Kontrimas, P. Norvaiša, Z. Nemčevskis, J. Jaroševičius, J. Šimkevičius ir kt. Jų dėmesį traukė socialiniai ugdymo klausimai, gyvenimo prieštaravimai. Taigi „iškilo ir liaudies kultūrinimo ryšys su jos vartojamos kalbos teisėmis“ [6, p. 125].

Edukacinės komisijos auklėjimo rezultatų vertinimą M. Lukšienė randa bajoriškų pažiūrų teisininko T. Čackio vizitavimo aktuose. Jis 1807 m. parengė parapinių mokyklų projektą, kuriame numatė, kad valstiečių vaikai gali mokytis tik sekmadieniais, kad jiems neprivaloma net mokytis rašyti bei skaityti [šitaip net Edukacinė komisija nekalbėjo]. T. Čackiui rūpėjo bajorų ugdymas, todėl jis atskleidė Edukacinės komisijos vaidmenį keičiant bajoro modelį: sumažėjo kriminalinių bylų, bylinėjimosi dėl žemės. Bet T. Čackis nurodė naujų bajoro ydų: viešosios nuomonės ir knygų išugdytą jaunimo gerumą, sumoterėjimą, menką brandumą apsispręsti dėl tėvų pasiekimų. Pasak M. Lukšienės, „tai kartu konstatavimas,

kad naujoji bajorų karta, nepaisant Edukacinės komisijos pastangų palaikyti ir stiprinti seną riteriškąją karinės jėgos funkciją, pamažu netenka tų bruožų. Tai dėsningas feodalizmo irimo simptomas. To sumoterėjimo sąvokoje glūdi ir didėjantis domėjimasis kultūros reiškiniais“ [ten pat, p. 126].

Kito vizitatoriaus J. Chodzko vizitavimo aktuose mokslininkė išvelgia pritarimą bajoro ugdymo modeliui, dėmesį sociologiniams klausimams, pabrėžiamą valstiečių veržimąsi į vidurines mokyklas. J. Chodzka suskaičiuoja, kokiam kiekvieno luomo gyventojų skaičiui tenka vienas mokinys. „Vizitatorius dar nesvarsto, kodėl tokie įvairūs pateikti liaudies švietimo rodikliai, bet patys duomenys jau kelia klausimą“, – rašo M. Lukšienė [ten pat, p. 127].

Radikalių pažiūrų atstovo K. Bogušo studijos „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę“ autoriaus 1803 m. vizitavimo akte M. Lukšienė išvelgė naujų požiūrio į liaudies švietimą elementų. K. Bogušas neneigė Edukacinės komisijos sukurtos švietimo sistemos, kurią perėmė 1803 m. Vilniaus universiteto nuostatai, bet jau paisė žemesniųjų sluoksnių interesų, siūlė reikšmingų pataisų: atidaryti valstiečių vaikams, baigusiems pradinę mokyklą, nepilną profesinio rengimo vidurinę mokyklą – „registratūros katedrą“, kuri rengtų sąskaitininkus ir ekonomus. Universitetas šiuo pasiūlymu nepasinaudojo. K. Bogušas ieškojo būdų, kaip padėti beturčių ir nepasiturinčiųjų vaikams baigti vidurinę mokyklą, todėl siūlė įsteigti konviktą (našlaityną).

Vizitavimo akto skyrelyje K. Bogušo įrašą apie žemaičių mokinius M. Lukšienė pavadina visiškai neįprastu socialiniu faktu. K. Bogušas iškėlė idėją, kad mokiniai patys užsidirbtų mokslui, pabrėžė pasiryžimą, valią dirbant kartu mokytis. Šiltai mokslininkė apibūdina kai kurias K. Bogušo mintis: esą labai demokratiškai to meto raštijoje skamba K. Bogušo gėrėjimasis liaudies jaunimo fiziniu darbu ir valingumu: „Ko tik nebūtų galima nuveikti su tokiais valingais žmonėmis“ [ten pat, p. 129]. Nors K. Bogušo žodžius mokslininkė pavadina patetiškais, bet prasmingais: „Taigi turime tarsi prielaidą, jog tie vargani valstietukai gali būti ir kultūros kuriamasis veiksnys. Tai iš tikrųjų pirmoji dar 1803 m. vizitavimo akte naujo, jau prasidedančio proceso užuomina. Daugiau panašiuose aktuose tokių reiškinių nerandama. Pedagoginiu atžvilgiu tai naujų žmogaus vertybių suvokimas ir iškėlimas, kai pedagogas ima pastebėti tokias ligi tol niekur Lietuvoje neminėtas mokinio būdo savybes: veržlumą, valią, savarankišką protinį ir fizinį darbą, – tai jau ne bajoriškas požiūris. Vizitatorius pats tikrino moksleivių rankas ir konstatavo, kad žemaičių delnai sudiržę nuo sunkaus

darbo. Tad K. Bogušo pedagoginis santykis su vizituojamųjų mokyklų mokiniais buvo išskirtinis ir tuo metu vienintelis“ [ten pat, p. 129].

Vis dėlto mokslininkė pastebėjo, kad K. Bogušas pražiūrėjo nacionalinį aspektą, gimtosios kalbos klausimą matė dar Edukacinės komisijos akimis, nors jau rinko medžiagą savo studijai. Konstatavo, kad žemaičiams sunku mokytis lenkiškai nemokant tos kalbos, bet išvadų nedarė. Tik po kelerių metų minėtoje studijoje įrodinėjo lietuvių kalbos savaimingumą, turtingumą, jos pranašumus būti ne tik „tamsios“ liaudies, bet ir mokslo kalba. Taigi **„tarp demokratinių K. Bogušo pedagoginių tendencijų ir tuo metu reikšmingos jo studijos minčių, vienaip ar antraip atsiliepusių lietuvių nacionalinės sąmonės plėtojimuisi, yra neabejotinų saitų. Pats jis nepažymėjo to ryšio, tačiau Lietuvos kultūriname gyvenime iškėlė ryškėjančias tendencijas, susijusias jau ne su bajoriškąja, o su vis stiprėjančia valstietiškąja linija“** [ten pat, p. 130].

M. Lukšienė įvertino universiteto administracijos ir bibliotekos darbuotojo K. Kontrimo požiūrį į Edukacinės komisijos sukurta mokyklų sistemą ir vidurinių mokyklų mokymo turinį. 1807 m. parengtame aplinkraštyje jis kritikavo švietimo sistemą už perimamumą tarp mokyklų trūkumą, menką pagalbą mokiniui pažinti save, mokymo dėsnių nesilaikymą, paviršutinišką humanitarinių dalykų dėstymą ir kt. Jis abejojo pasaulietinės dorovės kurso reikalingumu: jis nevykusiai dėstomas, abstraktus, o „natūralieji“ šviečiamosios etikos dalykai vargu ar mokiniams įkandami. M. Lukšienė įvertino pedagogines K. Kontrimo nuostatas: **„suabejojęs moralės dėsnių visuotinumu ir nekintamumu, jis reiškia tiesiog tam tikrą skepticizmą teoriniu (ne praktiniu) tos problemos sprendimu. Aiškiai pakerėtas savo meto gamtos mokslų šuolio, K. Kontrimas supriešina begalinį visatos – makrokosmoso dydį ir mažytį žmogaus vidinį pasaulėlį, keldamas klausimą, ar yra pakankamai prielaidų manyti, kad žmogaus vidinis pasaulėlis sudarytų „atskiras ir ypatingas sistemas, besiremiančias savais ir visuotiniais pagrindais“. Jam nepatikimas atrodo dorovės teorijų kūrimas“** [ten pat, p. 132]. K. Kontrimas tiki savaiminiu mokslo poveikiu: lygiai vienodai vertingi gamtos, humanitariniai dalykai, padedantys tobulinti papročius, darantys žmones gesnesnius ir laimesnesnius. Esą pakankamai visuotinai pripažintų moralės nuostatų. Reikia tik jas įdiegti ir įpratinti žmones vykdyti [ten pat, p. 132].

M. Lukšienė, vertindama K. Kontrimo pasiūlymus, pastebėjo keletą kitų konservatyvių ir pažangesnių dalykų: 1807 m. jis dar nematė mokykloje

vykdomo socialinio ir nacionalinio liaudies vaikų engimo; Išeities iš negerovių ieškojo laikydamasis dar Edukacinės komisijos siūlymų stiprinti lenkų kalbos mokymą pirmose klasėse, abejojo, kiek gali prisidėti prie bendro tikslo įgyvendinimo Universitete dirbantys užsieniečiai, kuriems svetimos šio krašto tradicijos ir kultūra (turėjo galvoje bajorų kultūrą). M. Lukšienė įvertino ir politinę K. Kontrimo poziciją: jis nepritarė visiškam Lietuvos inkorporavimui į Lenkijos sudėtį. Politinė pozicija ir „<...> jo socialinis radikalumas (buvo parengęs universitete valstiečių valgomos duonos parodą, tik jos neleido) pamažu atvedė prie opiųjų lietuvių demokratinės nacionalinės kultūros raidos klausimų – prie lietuvių kalbos teisių viešajame gyvenime“ [ten pat, p. 133]. 1822 m. jis parašė memorandumą dėl lietuvių kalbos.

M. Lukšienė atidi profesoriaus I. Onacevičiaus, S. Daukanto bičiulio, rankraštyje, skirtame kuratoriui A. Čartoriskui, išdėstytoms mintims. Dokumente apibūdinamas XVIII a. pabaigos nualintas kraštas, rašoma apie smunkančią moralę, keliami jaunimo ugdymo uždaviniai: ugdyti visuomeninę atsakomybę, aukojimąsi, taupumą. I. Onacevičiaus nepatenkina Edukacinės mokyklos ryšio su gyvenimu samprata. Būtina rengti žmones, kurie išmanytų Lietuvos statutą, pajęgtų administruoti kraštą, nesą reikalo raidiškai laikytis senųjų mokyklos nuostatų. **M. Lukšienės išvada: „Siūlymų potekstė aiški: jaunimas turi susivokti politinėje situacijoje ir užimti įvairias administracines bei visuomenines pareigas. Tai viena iš kovos su pavergimu priemonių“** [ten pat, p. 136].

Teigiamai M. Lukšienė vertina I. Onacevičiaus nuostatą, kad reikia kurti naują mokytojo modelį. Mokytojas, dirbdamas plačiai suprastą kraštotyros darbą, privalo prisidėti prie visuomenės kultūros kėlimo. Įpareigojimus mokytojams I. Onacevičius projektuoja pagal specialybes: retorikos mokytojas turėtų informuoti universitetą apie bajorų ir liaudies vartojamą dialektą; istorijos – rinkti bajorų ir liaudies papročius, dainas, žinias apie jų šventes, būdą; piešimo – pateikti pilių, peizažų, gyventojų veidų, aprangos, rakandų, įrankių piešinių.

„Pažymėtina, kad tiriant visuomenę, iš jos neišskiriama liaudis – ji sudaro tautos integralinę dalį. Tai būdingas romantizmui reikalavimas: pažinti tautą kaip individualybę su visu reiškinį kompleksu. I. Onacevičius memorandume nemėgina projektuoti, kaip ši kraštotyros medžiaga turėtų būti įvesta į mokymo turinį. Tačiau iš pagrindinės tezės apie mokytoją, glaudžią jaunimo saitų su savuoju kraštu ugdymą savaimė išplaukia prielaida, jog mokyklos darbas turi būti grindžiamas nacionaline kultūra,

ir savo ruožtu iš mokyklos laukta, kad ji įsijungtų į tos kultūros kūrimą“ [ten pat, p. 136], – daro išvadą M. Lukšienė.

M. Lukšienė didelę prasmę įžvelgia I. Onacevičiaus pasiūlyme rinkti liaudies ir bajorų dialektus. „Čia būtų tik žingsnis ligi *gimtosios kalbos klausimo mokykloje*. Vis dėlto memorandumė jis nežengiamas“ [ten pat, p. 136]. Mokslininkė konstatuoja, kad tuo pačiu metu realiame gyvenime, be Universiteto iniciatyvos ir pagalbos, buvo leidžiami lietuviški elementoriai, A. Strazdo *Giesmės svietiškos ir šventos*, jėzuito šv. Roberto Belarmino *Katekizmas*. Tik nuoseklieji Edukacinės komisijos tradicijų tęsėjai nei vadovėlių, nei mokytojų lietuviškai mokyklai nė nemėgino rengti, – tarsi apmaudaus nusivylimo gaidą girdime M. Lukšienės tekste. Be to, realiame gyvenime ir su lietuviška mokyklėle – bakalorija – bandyta kovoti, o dalyje parapinių mokyklų lietuvių kalba buvo laikoma tartum pereinamąja pakopa į tikrąją mokslo ir viešąją kalbą – lenkų. Tai patvirtina Kražių gimnazijos mokytojo A. Dombrovskio 1830 m. atsiliepimas Universitetui apie J. Stanevičiaus cenzūrai įteiktą lietuviškai parašytą matematikos vadovėlį, kurio recenzentas nerekomenduoja spaudai dėl netinkamo dėstymo metodo, bet svarbiausia – dėl žemaičių kalbos. Valstiečiams mokslo veikalai esą nereikalingi: „<...> įvedimas žemaičių kalbos yra priešingas ir kaimiečių norui, ir jų labui; be to, priešingas ir bendram mokslo planui, priimtam mūsų mokslo apygardoje; kaimiečių vaikai, atvykstantieji iš parapinių mokyklų į apskritines, neturės naudos iš mokslų, dėstomų lenkiškai, jei nė kiek nemokės lenkų kalbos“ [ten pat, p. 137].

Visose vidurinėse mokyklose jau buvo dėstoma lenkų kalba, nors mokyta ir lotynų. Lietuvių kalba kartais buvo taikoma pirmosiose klasėse kaip pagalbinė. J. Chodzka laikėsi nuomonės, kad lenkų kalba yra viena iš patriotinio auklėjimo priemonių, vienas iš mokyklos tikslų. Jis siūlė vidurinėse mokyklose išmokyti taisyklingos tarsenos, sudaryti sąlygas klausytis geros lenkų kalbos pavyzdžių, neleisti mokiniams su liaudimi klausytis lietuviškai sakomų pamokslų. M. Lukšienė daro išvadą: „Vadinasi, nuolatos bado akis, jog į vidurinę mokyklą atėję mokiniai nemoka pakankamai lenkiškai, tačiau jokių išvadų, kaip ir Edukacinė komisija, J. Chodzka nedaro“ [ten pat, p. 138]. Kitaip galvojo universiteto žmogus F. N. Golianskis. 1805 m. kėlė klausimą, ar nevertėtų žemaičių moksleiviams padėti pasiekti geresnių rezultatų dėstant dalykus lietuvių kalba, bet ji jo balsą niekas neatsiliepė.

1822 m., kaip minėta, K. Kontrimas žengė drąsų žingsnį ir parašė Universitetui memorandumą

dėl lietuvių kalbos mokymo (lektorato), kad lietuvių liaudis galėtų vartoti gimtąją kalbą mokykloje (tik pradinėje), teisme ir apskritai viešajame gyvenime. „Jį grindžia mokslo reikalu (ypač istorija) ir liaudies poreikiais, nei pedagoginis aspektas, nei tautos integralumo motyvas dar nekeliamas“ [ten pat, p. 139]. K. Kontrimas nurodo, kad lietuvių kalbos turi mokyti visi Žemaičių dvasinių seminarijų ir Vilniaus vyskupystės klierikai, dalis mokytojų seminarijos kandidatų, lietuviškose apskrityse ketinantys dirbti valdininkai, mokslininkai, besirengiantieji tyrinėti šiaurės tautų istoriją. K. Kontrimas rekomenduoja vienintelį autoritetingą kandidatą, galintį mokyti lietuvių kalbos, – L. Uvainį (Leonas Uvainis, numizmatas, karininkas. Priklausė Raseinių „Palemono“ masonų ložei): jo išsimokslinimas neleistų lektoriui tapti pajuokos objektu. M. Lukšienės išvada labai taikli: „Vadinasi, luomiškumas ir pačią liaudies kalbą darė tik pajuokos vertą“ [ten pat, p. 139]. Pasiūlymas buvo priimtas. 1825 m. Universiteto Literatūros ir laisvųjų menų fakultetas nutarė skaitomus kursus papildyti naujais dalykais, numatė atlyginimus dėstytojams: Rytų tautų kalba ir jų istorija (alga dėstytojui metams – 1500 rb); slavų kalba ir literatūra, pedagogika ir didaktika – 500 rb; enciklopedija ir metodologija – 500 rb; lietuvių kalba – 400 rb. „Kaip iš anksto žiūrėta į tą lektoratą, rodo ir mažiausias iš visų atlyginimas lietuvių kalbos dėstytojui“ [ten pat, p. 139]. Nutarimas nebuvo įgyvendintas, o stiprėjant reakcijai, K. Kontrimas buvo išvarytas iš universiteto.

Laikotarpis žadino naujas socialines ir kultūrines jėgas, tačiau mokyklų administracija – universitetas – tiesiogiai jų nerėmė. „K. Kontrimo memorandumas konkrečios įtakos mokykloms neturėjo. Jis tik simptomingas faktas, rodęs, kaip ta universiteto žmonių grupė, kuri laikėsi palyginti radikalių socialinių pažiūrų ir kartu nenutraukusi ryšio su krašto kultūra, pamažu vis labiau atsiliepia į lietuvių liaudies poreikius ir jau tam tikrais momentais ima nutuokti ir lietuvių nacijos tapsmą“, – nurodo M. Lukšienė [ten pat, p. 139].

Tuo pat metu 1822 m. S. Daukantas pirmasis lietuviškai rašo Lietuvos istoriją, už lietuviškas knygas kovoja A. Strazdas. „Sudėtingas lietuvių tautos integravimasis jau vyko. Šių procesų sandai plėtojosi ne visi vienu metu ir ne vienu lygiu. Vilniaus universitetas, kaip mokslo institucija, čia buvo teigiamas veiksnys, tačiau mokyklų administravimo, taigi ir ugdymo prasme atliko prieštaringą vaidmenį: ir skatinantį tą procesą, ir trukdantį jam“ [ten pat, p. 140].

Vilniaus švietimo apygarda tęsė Edukacinės komisijos darbą, kūrė lenkų nacionalinę mokyklą, kuri jau įžengė į antrą pakopą, „kada jau stengiamasi,

kad visas mokymo turinys orientuotųsi į nacionalinę kultūrą“ [ten pat, p. 140]. Mokykla turėjo parengti nacionaliniu atžvilgiu vienalytę inteligentiją. Švietimo vadovybė tęsė Edukacinės komisijos pabrėžiamą tendenciją laikyti Lietuvą tik Lenkijos provincija.

Išvados

1. M. Lukšienė Edukacinės komisijos veiklą ir jos pataisas XVIII a. antrojoje pusėje ir XIX a. pirmajame ketvirtyje tyrinėjo Europoje ir Lietuvoje besikeičiančių tradicinių liaudies kultūrų plėtojimosi, kintančių švietimo sistemų, visų socialinių, kultūrinių, politinių aplinkybių, švietėjiškų, romantizmo idėjų sklaidos, švietimo ir kultūros sąveikos glaudžioje vienovėje.

2. Mokslininkė teigiamai vertina Edukacinės komisijos parengtuose Nuostatuose (1774) keliamas pažangias idėjas: ugdymo pagrindas – natūralioji pedagogika, metodo kryptis – mąstymo ugdymas, savarankiškumo skatinimas, visų galių tobulinimas; modernūs reikalavimai mokytojui (aukštos moralinės savybės, intelektualiniai gebėjimai, naujausios metodikos įvaldymas). Vilniaus ir Krokuvos universitetų veikla buvo plati – atliko mokslo, mokymo ir mokyklų administravimo funkcijas. Dėl įvairių priežasčių ne visos idėjos buvo įgyvendintos.

3. M. Lukšienė nustatė, kad Edukacinės komisijos darbe iš esmės vyravo vykdomoji karaliaus partija. Reformos šalininkai stiprino vykdomąją monarcho valdžią. Nuosekliai laikėsi pricipo, kad svarbu naikinti uniją sudarančius valstybių atskirumus, todėl siekė įgyvendinti švietimo tikslus: mokyklą supasaulietinti, suvalstybinti ir padaryti tautine. Tikslui įgyvendinti reikėjo naujos nacijos, vienijamos lenkų kalba ir kultūra. Tokį žmogų rengė vidurinės mokyklos.

4. Reformuotas mokymo turinys tarnavo bajorų jaunimo ugdymui – tautiškumo ir pilietiškumo skiepijimui. Edukacinė komisija akcentavo gyvosios lenkų kalbos reikšmę tautos egzistavimui; į kitas kalbas buvo įsitvirtinęs luominis požiūris. Liaudies žmogaus ugdymo tikslas buvo taip pat kitoks – mokyti ją tikybos, luomo pareigų, darbų pramonės. Taigi liaudies individualybės savimonę slopino pati socialinės visuomenės sandara. Švietimo reformatorių tikslai neatitiko lietuvių liaudies socialinių ir nacionalinių interesų. Pakreipti švietimo tikslus kita linkme XVIII a. pabaigoje Lietuvos pedagoginėje visuomenėje dar nebuvo realių jėgų. Tačiau M. Lukšienė šį laikotarpį jau pavadino lietuvių tautos akumuliavimosi laikotarpiu prieš žengiant į naują kultūros raidos pakopą.

5. 1795 m. carinei Rusijai okupavus Lietuvą, išliko ta pati mokyklų sistema. Naujoji nuo Lenkijos atsiskyrusi Lietuvos edukacinė komisija ir kalbos, ir tautos sampratos, ir nacionalinį klausimą sprendė tradiciškai. Bet XIX a. pirmajame ketvirtyje Lietuvoje klostosi naujos aplinkybės: stiprėja nacionalinis išsivaduojamasis judėjimas, gyvos švietėjiškos ir romantizmo idėjos, universitetas išleidžia plataus kultūrinio akiračio veikėjus. Stiprėja pozityvus dialogas su pažangiais bajoriškos kultūros atstovais. Radikaliųjų pažiūrų Universiteto žmonės iškelia liaudies kultūrinimo ir jo ryšio su jos vartojama gimtąja lietuvių kalba problemą. Klostėsi palankesnės sąlygos kultūriniam lietuvių tautos integravimuisi.

6. Dar Feodalinės Respublikos egzistavimo laikais Edukacinės komisijos iškeltas valstybingumo ir patriotiškumo ugdymo uždavinys XIX a. pradžioje jau tampa praktiškai sunkiau sprendžiamas: oficialiuose dokumentuose ir jaunimo sąmonėje nebesutampa tautos ir valstybės, tautos ir valdančiojo luomo [bajorų] sąvokos. Sudėtingas lietuvių tautos integravimasis jau vyko. Tik Vilniaus švietimo apygarda tęsė Edukacinės komisijos darbą, kūrė lenkų nacionalinę mokyklą ir laikėsi komisijos pabrėžiamos nuostatos laikyti Lietuvą tik Lenkijos provincija.

Literatūra

1. Bartnicka K. *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*. Warszawa, 1973.
2. Genzelis B. *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1972.
3. Kobeckaitė H. Kultūros samprata. Kultūra, dorovė, asmenybė. In: *Etikos etidai*, t. 5. Vilnius: Mintis, 1981, p. 17–21.
4. *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai*, 3 t. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1980.
5. *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*. Vilnius: Mokslas, 1983.
6. Lukšienė M. *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė*. Vilnius: Mokslas, 1985.
7. Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje. *Pedagogikos darbai*, IV t. Kaunas: Šviesa, 1970.
8. Lukšienė M. Švietimo reformų pradžia. Edukacinės komisijos įkūrimas ir jos teisės. In: *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*. Vilnius: Mokslas, 1983, p. 83–86.
9. Plečkaitis R. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1975.

10. Račkauskas J. *Švietimo reforma Lenkijoje ir Lietuvoje XVIII a.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
11. Rienecker L., Jorgensen P. S. *Kaip rašyti mokslinį darbą.* Vilnius: Aidai, 2003.
12. Šidlauskas A. Edukacinės komisijos įkūrimas ir jos teisės. In: *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai.* Vilnius: Mokslo, 1983, p. 86–88.
13. Šidlauskas A. Edukacinės komisijos veikla. In: *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai.* Vilnius: Mokslo, 1983, p. 88–90; 92–102.
14. Šidlauskas A. *Mokyklų reforma Lietuvoje XVIII a. pabaigoje.* Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija, t. 2 (13), 1962, p. 42–45.
15. *Visuotinis enciklopedinis žodynas.* Vilnius: Gamta, 2005.

Zusammenfassung

Ona Tijūnėlienė

DAS OBJEKT DER WISSENSCHAFTLICHEN UNTERSUCHUNGEN VON MEILE LUKSCHIENE IST DIE DEMOKRATISCHE RICHTUNG DER TÄTIGKEIT VOM EDUKATIONS-AUSSCHUSS UND IHRER ERBEKORREKTUREN

Die historischen Untersuchungen von Meile Lukschiene sind in zwei besonders wertvollen Büchern verallgemeinert: *die Züge der Bildungsgeschichte Litauens in der ersten Hälfte des 19. Jh-s (1970)* und *Der demokratische Gedanke Litauens. Im 18. Jh. die zweite Hälfte und die erste Hälfte im 19. Jh. (1985)*, es gab viele Artikel.

Die Arbeit des Edukationsausschusses (1773) der gemeinsamen staatlichen Bildungsinstitution Litauens und Polens untersuchte M. Lukschiene in der zweiten Hälfte des 18. Jh-s in Europa und im Entwicklungskontext der sich verändernden traditionellen Volkskulturen in Litauen, ebenfalls in der engen Bildungs- und Kultureinheit von sich wechselnden Bildungssystemen, von allen sozialen, kulturellen, politischen aufklärerischen Umständen von der Verbreitung der Romantismusideen.

Dieses **Untersuchungsobjekt** sind die Tätigkeit des Edukationsausschusses und sein Erbe. Das **Untersuchungsziel** ist das Aufdecken der Tätigkeit

des Edukationsausschusses und der demokratischen Interpretation seiner Erbekorrekturen in den wissenschaftlichen Werken von Meile Lukschiene. Bei der Analyse dieses Problems hielt sich M. Lukschiene an die theoretischen Bestimmungen: jede Bildungsgeschichte bildet einen Teil der Kulturgeschichte; der Mensch ist ein Produkt des Kultur- und Erziehungsprozesses, deshalb ist die Aufgabe der Pädagogik diesen Prozess zu verstehen und ihn zu verwalten: es ist wichtig, die Gesetze der Verbindung von Kultur und Persönlichkeit zu erkennen und zu untersuchen, die gegenwärtigen Erziehungsprobleme werden „in den konkreten Kulturen nicht gelöst, indem man ihren historischen Weg bis zur Gegenwart nicht geklärt hat.“

Die Untersuchung von M. Lukschiene hat gezeigt, dass sich der Edukationsausschuss unter der Leitung von I. Masalskis in den ersten Jahren meistens auf die Ideen der Französer stützte. Der Edukationsausschuss kopierte die Projekte von ausländischen Ländern blind nicht ab. In seiner Tätigkeit spiegeln sich viele Lebenszüge des feudalen Polens und Litauens wider.

M. Lukschiene schätzt positiv die dargelegten gemeinsamen Erziehungsgrundlagen in den Bestimmungen des Edukationsausschusses: die Erziehungsgrundlage ist die natürliche Pädagogik; da wird die enge Entwicklungsverbindung eines körperlichen und geistigen Menschen: der Unterricht wird mit der sensualistischen Erkenntnistheorie begründet, das Vorrecht wird der Induktionsart gegeben, da werden die methodologischen Grundlagen der Naturwissenschaften betont. An den Lehrer werden moderne Ansprüche gestellt; er muss dem Beruf entsprechende sittliche, intellektuelle Eigenschaften besitzen, er muss das Wesen der neuen Methodik begreifen. Die Autorin verdeutlichte, dass nicht alle ideal formulierten Bildungsideen verwirklicht wurden, dabei störte der unvorbereitete Grund. Der Wandel von ausgebildeten Lehrern auf die neuartige Arbeit war langsam, eine starke Opposition bildeten konservative mittelmäßige und kleine Adlige, die nach 1890 verlangten, die Jesuitenschulen zurückzugeben.

Die gesetzten Bildungsziele des Edukationsausschusses waren folgend: die Schule zu verstaatlichen, zu verweltlichen und sie zu einer Nationalschule zu machen. M. Lukschiene hat gezeigt, dass es am schwersten war, die dritte Aufgabe zu realisieren – sie musste sich nicht nur auf die Muttersprache, die unterrichtet wurde, sondern auch auf die nationale Kultur stützen. Der Edukationsausschuss führte die Idee der nationalen Schule durch die nationale Schule ein; aber zu den Sprachen der litauischen Weissrussen

und der Ukrainer gab es eine feste Standeseinstellung der Denationalismus wurde immer tiefer. Der reformierte Unterrichtsinhalt war für den Adligen bestimmt. Die Grundschule hatte die utilitäre-praktische Richtung. Die sozialen und nationalen Interessen des litauischen Volkes entsprachen den gemeinsamen Zielen der Bildungsreformatoren der Feudalen Republik nicht. Nach 1803 blieb das reformierte Schulsystem die Universitätschule: die Hochschule war das wichtigste Organ für die Schulverwaltung und für die pädagogische Leitung. An der Universität gab es zwei Menschengruppen; eine Gruppe bildeten die Leute, die sich an die adligen Positionen hielten, sie bemühten sich, das alte Bildungssystem zu vervollkommen, die zweite Gruppe bildeten die Leute von radikalen sozialen Ansichten, die auf die

sozialen Erziehungsfragen, auf die Lebenswidersprüche achteten.

Im ersten Viertel des 19. Jh-s hat sich die komplizierte Integration des litauischen Volkes schon vollzogen. Die Universität Vilnius als Bildungsinstitution der Wissenschaft war ein positiver Faktor, aber in der Hinsicht der Schulverwaltung und bei der Erziehung spielte sie eine widerspruchsvolle Rolle: teils förderte sie diesen Prozess, teils störte sie ihn. Der Vilniusser Bildungsbezirk setzte die Arbeit des Edukationsausschusses fort, er schuf die nationale Schule Polens. Die Bildungsführung setzte die vom Edukationsausschuss betonte Tendenz, Litauen nur als Provinz Polens zu halten.

Hauptwörter: Meile Lukschiene, Edukationsausschuss, die demokratische Bildungsrichtung, Kultur, Erziehung.

*Klaipėdos universitetas
Įteikta 2013 m. gegužės mėn.*